

Шмідзен І. Ю.

*асистент кафедри психології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Юхименко І. В.

*асистент кафедри психології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МОТИВАЦІЇ ТА ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ ОСОБИСТОСТІ

THEORETICAL ASPECTS OF DECIDING THE MOTIVE FOR CONTROLLING THE LOCUS OF CONTROL

У статті проаналізовано теоретичні аспекти дослідження взаємозв'язку мотивації та локусу контролю особистості. Виявлено, що є велика кількість підходів до пояснення поняття «мотивація». У загальному визначенні мотивацію розглядають у двох напрямках: перший спрямований на трактування мотивації зі структурних позицій, як сукупність чинників або мотивів. Другий напрям спрямований на розгляд мотивації не як статичного, а як динамічного утворення. І в тому і в іншому випадку мотивація виступає як вторинне стосовно мотиву утворення. А у другому випадку взагалі мотивація виступає як засіб або механізм реалізації вже наявних мотивів.

Визначено, що є різні типи мотивації. Таким чином, виділяють первинну, яка проявляється у формі потреби, потягу, інстинкту, і вторинну, яка виявляється у формі мотиву. Загалом під мотивацією розуміють детермінацію поведінки, виділяють зовнішню і внутрішню мотивацію.

Встановлено, що мотивація може бути взаємопов'язаною з локусом контролю, який характеризується схильністю людини приймати відповідальність за результати своєї діяльності, приписуючи власним здібностям і зусиллям (інтернальний локус контролю), або приписувати зовнішнім факторам (екстернальний локус контролю).

З'ясовано, що особи, у яких виражений інтернальний локус контролю, більш наполегливі на шляху до досягнення мети, ніж екстернали. У них переважає мотивація досягнення успіху. Особи, у яких виражений екстернальний локус контролю, більшою мірою схильні проявляти мотивацію до уникнення невдач. Також особи з інтернальним локусом контролю більшою мірою схильні приймати на себе відповідальність за успішність або неуспішність у навчанні, ніж особи з екстернальним локусом контролю. Таким чином, локус контролю може впливати і на мотивацію навчальної діяльності.

Ключові слова: мотивація, мотив, локус контролю, екстернальність, інтернальність.

This publication analyzes theoretical aspects of deciding the motive for controlling the locus of control. It is found that there are a big number of approaches to explain motivation. In general, understanding of motivation is considered in two ways: the first one is aimed to interpret motivation based on structural positions as a set of factors and motives. The second approach is aimed to consider motivation not as static, but as a dynamic formation. Motivation is positioned as a secondary way or mechanism of understanding motives in a second case.

It is found, there are different types of motives. There are primary, which acts as a need, attraction, instinct, and a secondary, which is described as a motive. In general, motivation is determined as behaviour and can be allocated to external and internal.

It is established, that motivation can be interrelated with an internal locus of control, which is characterized by a person's tendency to take responsibility for the results of their activities, attributing their own abilities and efforts (internal locus of control), or attributing to external factors (external locus of control).

It is found that individuals with an expressed internal locus of control, are more persistent in achieving the goal than externals. They are dominated by a motivation for success. Individuals with an internal locus of control are more likely to take responsibility for academic success or failure than individuals with an external locus of control. This means locus of control can influence both motivation and educational activities.

Key words: motivation, locus, locus of control, externality, internality.

Вступ. Проблема дослідження мотивації викликає великий інтерес. Є велика кількість поглядів на цю проблему, позаяк для глибшого розуміння діяльності та поведінки людини у певних ситуаціях, важливо визначити її мотивацію, тобто те, що керує поведінкою людини, які мотиви лежать в основі її дій.

Важливим також є питання про взаємозв'язок мотивації з іншими особливостями особистості, зокрема, такими як локус контролю, який є важливим показником того, чи готова людина брати відповідальність за свої дії на себе. Сучасне суспільство

потребує осіб, які не просто пристосовуються до наявної реальності, а вмотивованих, прагнучих до досягнення успіху, які готові брати на себе відповідальність.

Незважаючи на велику кількість досліджень, взаємозв'язок мотивації та локусу контролю особистості повністю не вивчений, що робить актуальними дослідження у такому напрямі.

Виклад основного матеріалу. Проблемі мотивації присвячена значна кількість праць учених, які розпочали свої дослідження ще на початку ХХ ст.

Яскравими представниками німецької школи стали Х. Хекхаузен, Г. Мюррей, Д. Браун, Ф. Хоппе, американської – Г. Олпорт, А. Бандура, Г. Айзенк та інші.

Проблему мотивації в психології досліджували такі зарубіжні та вітчизняні психологи, як Д. Аткинсон, К. Левін, Б. Скіннер, Дж. Уотсон, П.К. Анохін, Н.А. Бернштейн, А. Маслоу, Р.С. Немов, О.М. Леонтьєв та інші.

Різні вчені мотивацію трактують по-різному: В.І. Войтко – як систему мотивів, яка визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини; М.В. Гамезо, І.А. Домашенко – як сукупність мотивів, що спонукають людину до активної діяльності; С.С. Занюк – як сукупність активізуючих чинників, які викликають активність організму та визначають його націленість; Е. Кирхлер, К. Родлер – як готовність індивіда докласти більше зусиль для досягнення цілей організації за умови, що ці зусилля сприятимуть задоволенню його потреб; Г.Т. Куліков – як вибір із багатьох компонент надходячої у свідомість людини зовнішньої (навколишнє середовище) або внутрішньої (потреби індивіда) інформації, з якої значущі для суб'єкта чинники утворюють мотиваційне ядро, домінують психічних утворень, що регулюють трудову поведінку або трудову діяльність [6].

Слово «мотивація» виступає в психології як узагальнююче позначення численних процесів і явищ, суть яких зводиться до того, що жива істота вибирає свою поведінку, виходячи з її очікуваних наслідків, і управляє нею в аспекті її напрямку та витрат енергії [11].

Вперше слово «мотивація» вжив А. Шопенгауер у статті «Чотири принципи достатньої причини». Потім цей термін міцно увійшов у психологічний ужиток для пояснення причин поведінки.

Натепер мотивація як психічне явище трактується по-різному.

В одному випадку – як сукупність факторів, що підтримують і направляють, тобто визначають поведінку (К. Мадсен, Ж. Годфруа), в другому випадку – як сукупність мотивів (К. Платонов), в третьому – як спонукання, що викликає активність організму і визначає її спрямованість.

Крім того, мотивація розглядається як процес психічної регуляції конкретної діяльності (М. Магомед-Емінов), як процес дії мотиву і як механізм, що визначає виникнення, напрям і способи здійснення конкретних форм діяльності (І. Джидарян), як сукупна система процесів, що відповідають за спонукання і діяльність (В. Вілюнас).

Звідси всі визначення мотивації можна віднести до двох напрямів. Перший розглядає мотивацію зі структурних позицій, як сукупність чинників або мотивів. Наприклад, згідно зі схемою В. Шадрікова, мотивація зумовлена потребами і цілями особистості, рівнем домагань та ідеалами, умовами діяльності (як об'єктивними, зовнішніми, так і суб'єктивними, внутрішніми – знаннями, вміннями, здібностями, характером) і світоглядом, переконаннями і спрямованістю особистості і т. д. З урахуванням цих чинників відбувається прийняття рішення, формування наміру.

Другий напрям розглядає мотивацію не як статичне, а як динамічне утворення, як процес, механізм.

Однак і в тому, і в іншому випадку мотивація у авторів виступає як вторинне стосовно мотиву утворення явище. Більше того, у другому випадку мотивація виступає як засіб або механізм реалізації вже наявних мотивів: виникла ситуація, що дозволяє реалізувати наявний мотив, з'являється і мотивація, тобто процес регуляції діяльності за допомогою мотиву. Наприклад, В. Іванніков вважає, що процес мотивації починається з актуалізації мотиву. Таке трактування мотивації зумовлене тим, що мотив розуміється як предмет задоволення потреби (В. Леонтьєв), тобто мотив даний людині наче готовим. Його не треба формувати, а треба просто актуалізувати (викликати в свідомості людини його образ).

В. Леонтьєв виділяє два типи мотивації: первинну, яка проявляється у формі потреби, потягу, інстинкту, і вторинну, яка виявляється у формі мотиву. Отже, в такому разі теж є ототожнення мотиву з мотивацією. В. Леонтьєв вважає, що мотив як форма мотивації виникає тільки на рівні особистості і забезпечує особистісне обґрунтування рішення діяти в певному напрямку для досягнення певних цілей, і з цим не можна не погодитися.

Здебільшого психологи під мотивацією розуміють детермінацію поведінки, виділяють зовнішню і внутрішню мотивацію [1].

З приводу трактування поняття «мотив» у психології є безліч суперечливих підходів, проте є певна позиція, згідно з якою мотив – це стимул, що означає спонукання. Розбіжності починаються з психологічного розуміння самої функції спонукання, виділення її реального виконавця.

Мотив – це те психологічно реальне, що спонукає і спрямовує діяльність, надає їй особистісний сенс. Це предмет потреби, тобто те, на що спрямований суб'єктивний стан; це безпосередній психологічний прояв, представництво потреби, яка знаходить себе в конкретних мотивах, частково реалізується в них. Також це відповідь на питання про те, що потрібно для задоволення потреби. Це аспект, частина психічного образу світу, що виконує особливі функції: спонукання, напрям, смислотворення (Б. Сосновський). Подібно до вихідних потреб, мотиви утворюють власну ієрархічну систему, яка виступає одним з психологічних проявів спрямованості особистості.

У сучасній психології немає вичерпної і загальноприйнятої класифікації потреб і мотивів. Мотиви розрізняють за низкою підстав: по виду тих потреб, яким вони відповідають, можливі, наприклад, мотиви вищі і нижчі, матеріальні і духовні. Також є особливий клас функціональних потреб і мотивів. Їх суть полягає в тому, що джерелом активності виступає потреба людини саме у функціонуванні; по формі відображення предмета потреби. Мотивом може бути, наприклад, безпосередній чуттєвий образ, образ пам'яті, уяви, мрії. Мотивом виступають найрізноманітніші психологічні утворення:

плоди фантазії, моральне поняття або уявлення, ідеал, переконання і ціннісна орієнтація; по мірі узагальнення предмета потреби мотиви можуть бути широкими і вузькими; по часу існування і дії – короткочасними і довготривалими. Звичайно, «заходи» широти і тривалості є тут виключно якісними, відносними. Справа в тому, що людині необхідні всякі мотиви, бо вони реалізують різні психологічні функції в загальному мотиваційному забезпеченні діяльності і життя. Кожна реальна людська діяльність полімотивована, тобто підпорядковується не одному мотиву, а кільком, зі всієї їх непростой ієрархічної системи. У результаті в особистості відбувається як би розщеплення, розподіл функцій між кількома «однотимчасними» мотивами.

Як зазначав А. Леонтьєв, у людини в голові немає мотиву; він представлений у свідомості опосередковано, у вигляді суб'єктивного сенсу. На певних стадіях формування особистості буває так, що усвідомлюваний мотив надає бажаний особистісний сенс діяльності людини. Може бути інший мотив – неусвідомлений, більш наполегливий і прагматичний. Такі «розщеплені» мотиви можуть перебувати у суперечності, усвідомлення і зняття якого означає якийсь етап як у формуванні мотиваційної сфери, так і всієї особистості [10].

Одним зі стилів мотивації можуть бути особливості побудови основи вчинку (мотиву) з опорою на свої можливості, зусилля або ж на обставини, випадок. Цей аспект мотивації розглянутий Дж. Роттером у його концепції про зовнішній і внутрішній локус контролю. За внутрішнього локусу контролю йдеться про переконання, що стосуються власної діяльності і того, наскільки людина власними зусиллями може досягти бажаного. Незважаючи на те, що такі переконання можуть залежати і від особливостей ситуації, Дж. Роттер вказує, що одна і та ж підкріплювана подія (бажана послідовність дій) може викликати у різних індивідів різні реакції [2].

Таким чином, розглянемо детальніше особливості локусу контролю та його взаємозв'язку з мотивацією.

Локус контролю – параметр, що описує тенденцію суб'єкта поміщати точку відліку поза межами своєї індивідуальності (екстернальний локус) або всередині її сфери (інтернальний локус) [4].

Тобто локус контролю – якість, що характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім факторам (екстернальний локус контролю) або власним здібностям і зусиллям (інтернальний локус контролю) [3].

Одні люди схильні вважати, що здатні управляти подіями (внутрішній локус контролю, інтернальність), інші вважають, що від них мало що залежить, тому все, що з ними відбувається, пояснюється зовнішніми неконтрольованими факторами (зовнішній локус контролю, екстернальність). Поняття «локус контролю» запропоноване Д. Роттером як стійка характеристика людини, що формується в процесі її соціалізації.

Люди з внутрішнім локусом контролю більш упевнені у собі, послідовні і наполегливі у досягненні мети, схильні до самоаналізу, товариські, спокійні і дружелюбні, більш незалежні. Вони більшою мірою знаходять у житті сенс, у них очевидніше виражена готовність до надання допомоги. Оскільки інтернали у своїх невдачах звинувачують перш за все себе, вони відчувають більший, ніж екстернали, сором і провину [2].

Якщо людина має внутрішній локус контролю, то вона відчуває себе творцем власного життя. Інтернали менш схильні підкорятися впливу інших, вони чинять опір, коли відчувають, що ними намагаються маніпулювати. Вони краще працюють на самоті, ніж під наглядом, болісно реагують на втрату особистої свободи.

Якщо ж людина вважає, що все, що відбувається з нею, є результатом дії зовнішніх, сторонніх стосовно її волі випадків, інших людей, провидіння, то вона більше орієнтована на прийняття всього, що з нею відбувається. Вона рідше досягає тих висот життєтворчості, які притаманні інтерналам, відчуває себе менш значимою у цьому житті, зате не бере на себе важких у виконанні завдань. Екстернали піддаються тиску оточуючих, навіюванню, краще працюють на людях, ніж на самоті. Їм важко організувати свою діяльність, у плануванні якої вони враховують в основному зовнішні вимоги (підготувати матеріал до іспиту, приготувати святковий обід, якщо очікуються гості) [7; 9].

Є низка досліджень впливу локусу контролю на мотивацію та ефективність діяльності особистості. Так, згідно з моделлю Б. Вайнера, результат цілеспрямованої діяльності потенційно зумовлений чотирма каузальними факторами: мотивами суб'єкта та складністю завдання, що локалізовані у системі двох вимірювань: стабільності та локусу контролю. У вітчизняній психології проблема локусу контролю поки не стала об'єктом поглибленої теоретичної та експериментальної розробки, але є деякі дані на користь того, що локус контролю є відображенням у самосвідомості особистості її зв'язків з мотивацією діяльності. Локус контролю за такого підходу функціонально виступає як ступінь цього зв'язку [5].

Одні люди вважають, що досягнуті ними результати, успіхи в діяльності, а також невдачі залежать головним чином від них самих, інші ж, навпаки, переконані, що все залежить від зовнішніх факторів, від обставин, що складаються незалежно від їх волі, від випадку. Це призводить до того, що спрямованість осіб першої групи визначає їх більш високу відповідальність, більшу наполегливість на шляху до досягнення поставленої мети. Тому в таких людей визначальною є мотивація досягнення успіху. Для осіб другої групи провідною є мотивація уникнення невдачі.

Є ще одна психологічна відмінність між двома названими групами людей. Особи, мотивовані на досягнення успіху, в разі невдачі не опускають руки. Їх активність та наполегливість ще більше зростають. Навпаки, в осіб, які мотивовані на уникнення

невдачі, в разі такої невдачі як інтерес до вирішення поставленого завдання, так і результативність їхньої діяльності падають [8].

В одному випадку індивід вважає, що досягнення успіху залежить від нього самого, в іншому – від зовнішніх обставин або випадковості. Це позначається на рівні домагань – індивіди з внутрішнім локусом контролю частіше вибирають легші завдання, які реально виконати для них (адекватно оцінюють свої можливості та здібності), а для обґрунтування своїх дій вони спираються частіше на потребу, ніж на повинність, краще прораховують наслідки і об'єкт задоволення потреби.

Локус контролю впливає на мотивацію до навчання. Люди з внутрішнім локусом переконані, що успішне освоєння програми залежить тільки від них самих і що для цього у них досить здібностей. Тому цілком можливо, вони будуть добре вчитися в школі і виші. Вони більш сприйнятливі до зворотного зв'язку в процесі навчання і схильні до усунення власних недоліків. Вони більше цікавляться своєю кар'єрою і роботою, ніж люди із зовнішнім локусом контролю [2].

Оцінка успіху або невдачі самою людиною завжди суб'єктивна, вона визначається наявним у людини рівнем домагань, порівнянням свого досягнення з досягненнями інших і т. д. Тому те, що для однієї людини є успіхом, іншими буде розцінене як невдача. Так, переможцем багатьох змагань або конкурсів друге або третє місце в якомусь змаганні буде розцінюватися як невдача, а для дебютанта того ж змагання це означало б величезний успіх, тим більше, якщо він на нього не розраховував. Крім того, важливо враховувати, який результат – кількісний або якісний – є для людини важливішим.

За Ф. Хоппе, переживання успіху-неуспіху виникає тільки в тих випадках, коли людина пов'язує їх зі своєю старанністю, здібностями, тобто приписує собі досягнутий результат. «Приписування» немає у разі легких і важких завдань або під час виконання незнайомого завдання, щодо якого ще не сформу-

валася суб'єктивна шкала труднощів, коли успіхи і неуспіхи поодинокі, не призводять до зміни рівня домагань і розцінюються як випадкові, що залежать від ситуації або інших людей. Звідси, до речі, виник і диференціально-особистісний напрям у психології – вивчення локусу контролю [1].

Висновки з проведеного дослідження.

У результаті теоретико-методологічного дослідження взаємозв'язку мотивації та локусу контролю особистості проаналізовано основні підходи до вивчення проблеми мотивації. Визначено, що поняття «мотивація» трактують по-різному. Таким чином, наявні визначення мотивації відносять до двох напрямів. Перший напрям спрямований на розгляд мотивації зі структурних позицій, як сукупність чинників або мотивів. У другому напрямі мотивація розглядається не як статичне, а як динамічне утворення, як процес, механізм.

З'ясовано, що мотивація може бути взаємопов'язаною з локусом контролю особистості. Локус контролю характеризується схильністю людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім факторам або власним здібностям і зусиллям, що є екстернальним та інтернальним локусом контролю.

Визначено, що особи з інтернальним локусом контролю є більш відповідальними за власні дії, більш наполегливі на шляху до досягнення мети. У них переважає мотивація досягнення успіху. У людей з екстернальним локусом контролю більшою мірою переважає мотивація уникнення невдач. Також локус контролю може впливати на мотивацію навчальної діяльності. Особи з інтернальним локусом контролю схильні приймати на себе відповідальність за успішність або неуспішність у навчанні.

Колом питань, розглянутим у цій статті, проблема вивчення психологічних особливостей взаємозв'язку мотивації та локусу контролю особистості не вичерпується. Актуальними залишаються дослідження, спрямовані на поглиблення емпіричних та теоретичних даних щодо цієї проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 512 с.
2. Ильин Е.П. Психология индивидуальных различий. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 701 с.
3. Кондрашихина О.А. Дифференциальная психология : учебное пособие. Киев : Центр учебной литературы, 2009. 232 с.
4. Либин А.В. Дифференциальная психология на пересечении европейских, российских и американских традиций. Москва : Смысл, 1999. 532 с.
5. Магда В.А. Особливості взаємозв'язку мотивації вибору професії рятувальника і локусу контролю особистості та їх вплив на розвиток професійної деформації працівників МНС. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. Вип. 7. С. 310–319.
6. Mykhaylyshyn U. Theoretical and methodological approaches to motivational sphere of drug addicts. *Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference "Science and Practice: Implementation to Modern Society"*. Manchester, Great Britain : Peal Press Ltd., 2020. Pp. 236–240
7. Нартова-Бочавер С.К. Дифференциальная психология. Москва : Флинта, Московский психолого-социальный институт, 2003. 280 с.
8. Основи загальної та юридичної психології / Бобченко Н., Бойко В, Жолнович І., Когутич І. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 224 с.
9. Палій А.А. Дифференціальна психологія. Київ : Академвидав, 2010. 429 с.
10. Сосновский Б.А., Молчанова О.Н., Телегина Э.Д. Общая психология. Москва : Издательство Юрайт, 2019. 342 с.
11. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Санкт-Петербург : Питер; Москва : Смысл, 2003. 860 с.